

مجموعه مقالات همایش‌های انجمن
کتابداری و اطلاع‌رسانی ایران

۱۳۷۹-۱۳۸۱

جلد اول

به کوشش

محسن حاجی زین‌العابدینی

انجمن کتابداری و اطلاع‌رسانی ایران

با همکاری

سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران

۱۳۸۴

فهرست نویسی پیش از انتشار کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران

حاجی زین العابدینی، محسن، ۱۳۵۲ -
مجموعه مقالات همایش های انجمن کتابداری و اطلاع رسانی ایران ۱۳۷۹-۱۳۸۲ به
کوشش محسن حاجی زین العابدینی - تهران: انجمن کتابداری و اطلاع رسانی ایران: سازمان
اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۸۴.
۲ ج - (انجمن کتابداری و اطلاع رسانی ایران) ۲

ISBN: 964-446-168-1 بها: ۴۰۰۰۰ ریال (دوره)

ISBN: 964-446-169-x (ج. ۱)

Addresses and essays of Iranian Library and
Information Science Association (ILISA) Seminars.

ص.ع. به انگلیسی:

۱. کتابداری - کنگره ها. ۲. اطلاع رسانی - کنگره ها. الف. سازمان اسناد و کتابخانه ملی
جمهوری اسلامی ایران. ب. انجمن کتابداری و اطلاع رسانی ایران. ج. عنوان.
۲۳م/۵/۷۶۷۲ Z
۰۲۰/۶۲۱

۸۴-۲۲۳۹۹

کتابخانه ملی ایران

ISBN: 964-446-168-1

ISBN: 964-446-169-x (ج. ۱)

شابک (دوره): ۱-۱۶۸-۴۴۶-۹۶۴

شابک (ج. ۱): ۱-۱۶۹-۴۴۶-۹۶۴

سازمان اسناد و کتابخانه ملی
جمهوری اسلامی ایران

مجموعه مقالات همایش های انجمن کتابداری و اطلاع رسانی ایران ۱۳۷۹-۱۳۸۱ (ج. ۱)

به کوشش: محسن حاجی زین العابدینی
نظارت فنی: احمد امیرگانی، پرویز بختیاری

تیراژ: ۱۰۰۰ نسخه

چاپ: اول

لیتوگرافی: ترام

چاپ و صحافی: دانا

تاریخ انتشار: ۱۳۸۴

قیمت: ۴۰۰۰۰ ریال

انتشارات سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران

ساختمان گنجینه اسناد، بزرگراه شهید حقانی، مقابل استادیوم ورزشی شهید کشوری،

تهران ۱۵۴۸۶، تلفن: ۲۲۲۵۵۸۶۸؛ دورنگار: ۲۲۹۰۰۲۷۹

نمایشگاه و فروشگاه

میدان ولی عصر (عج)، خیابان شقایق، خیابان به آفرین، شماره ۶۰، تلفن: ۶۶۴۹۱۹۴۶

از اطلاعات به دانش:

رویکردی نو به کارکردهای کتابخانه در عصر فن آوری نوین^۱

دکتر رحمت‌الله فتاحی^۲

چکیده

با افزایش حجم عظیم اطلاعات و تنوع بسیار زیاد در منابع اطلاعاتی، به ویژه در محیط شبکه‌ها که در آن دسترسی از راه دور برای کاربران به سادگی فراهم شده است، نیاز به بازنگری در کارکردهای اصلی کتابخانه‌ها، یعنی گزینش، فراهم آوری، سازماندهی، و اشاعه اطلاعات، بیش از پیش احساس می‌شود. این امر به ویژه در سازماندهی و بازیابی اطلاعات در نظام‌های رایانه‌ای مصداق می‌یابد. در متون حوزه کتابداری و اطلاع‌رسانی شواهد زیادی دال بر ناکامی و نارضایتی کاربران در زمینه جستجو و بازیابی وجود دارد که ناشی از رویکرد سنتی به سازماندهی و نمایش اطلاعات در نظام‌های رایانه‌ای است. بازیابی اطلاعات در این نظام‌ها در بیشتر موارد با بازیافت زیاد، کم ربط، و یا نامربوط همراه است و کاربران تصویر

۱- این مقاله در سمینار انجمن کتابداری و اطلاع‌رسانی ایران با عنوان «داده، اطلاعات، دانش» که در تاریخ ۸۱/۱/۲۸ در تالار الغدیر دانشکده مدیریت دانشگاه تهران برگزار گردید، ارائه شد.

۲- دانشیار گروه کتابداری و اطلاع‌رسانی دانشگاه فردوسی مشهد

روشنی از دانش فراهم‌آوری شده در کتابخانه و آن‌چه در فهرست رایانه‌ای وجود دارد به دست نمی‌آورند. اکنون ارائه اطلاعات زیاد به کاربران کافی نیست، بلکه باید به جای اطلاعات زیاد و بی‌نظم، دانش را در دسترس کاربران قرار داد. دانش یعنی اطلاعات پردازش شده و ارزیابی شده در یک بافت معنادار به صورتی که مستقیماً نیاز کاربران را رفع کرده و در وقت آنها برای پالایش و پردازش اطلاعات موردنیاز صرفه‌جویی کنند. در مقایسه با اطلاعات، دانش از ارزشمندی بیشتر و کاربردی‌تری برخوردار است و بر شناخت کاربران نسبت به حوزه اطلاعات می‌افزاید. در عین حال، بازیابی دانش و در دسترس قرار دادن آن تنها در صورتی عملی است که کارکردهای چهارگانه کتابخانه‌ها مبتنی بر رویکردی دانشمدار برنامه‌ریزی و اجرا شود. به عبارت دیگر، گزینش، فراهم‌آوری، سازماندهی، و اشاعه اطلاعات با هدف در دسترس قرار دادن دانش و نه صرفاً اطلاعات یا داده صورت گیرد. به این منظور، آموزش‌های کتابداری و اطلاع‌رسانی باید با هدف ایجاد توانایی برای گزینش اطلاعات سودمند از میان حجم انبوه منابع و تبدیل اطلاعات به دانش انجام گیرد. تنها در این شرایط است که کتابخانه‌ها و کتابداران می‌توانند نقش موثری در برقراری ارتباط میان منابع دانش و نیازمند آن برعهده گیرند. در غیر این صورت، آنها نمی‌توانند به کاربرانی که برای یافتن اطلاعات سودمند به کتابخانه مراجعه می‌نمایند کمک کنند. این امر به معنی عدم اطمینان کاربران به نظام‌های کتابخانه‌ای و نهایتاً عدم وجود جایگاهی متعالی برای حرفه کتابداری می‌باشد.

مقدمه

جهان در آغاز قرن بیست و یکم با شرایط جدیدی روبرو شده است که نسبت به دو یا سه دهه قبل از آن بسیار متفاوت است. این شرایط جدید تقریباً در همه ابعاد زندگی قابل مشاهده است: در بعد سیاسی، اضمحلال اتحاد شوروی سابق و محو شدن بلوک شرق، افزایش قدرت سیاسی و اقتصادی چین کمونیست، ایجاد اتحادیه اروپا، قدرت گرفتن و اضمحلال پدیده طالبان در افغانستان، حوادث ۱۱ سپتامبر در ایالات متحده

آمریکا، و دهها رویداد جهانی دیگر که همگی حکایت از به وجود آمدن فضای سیاسی نوین در جهان دارد.

در بعد اقتصادی، وجود بحرانهای جدید مالی در آسیای جنوب شرقی، در آمریکای لاتین، و برخی کشورهای سرمایه‌داری غرب موجب کاهش رشد اقتصادی و بالارفتن میزان بیکاری و در نتیجه بحرانهای اجتماعی و غیره شده است. این شرایط به ویژه بعد از حوادث ۱۱ سپتامبر تشدید شده است. در زمینه بهداشت و مسایل زیست‌محیطی نیز، علی‌رغم پیشرفت علم پزشکی، جهان همچنان با مسایل بزرگی چون تخریب محیط زیست، آلودگی محیط و کاهش لایه اوزون، و به ویژه گسترش بیماری مهلک ایدز روبرو است.

در بعد فناوری، جهان شاهد بارزترین تحولات و تغییرات بوده است. رشد فوق‌العاده این بخش، به ویژه در زمینه فناوری رایانه و شبکه چهره جهان و زندگی انسان را در ابعاد مختلف بسیار متحول کرده است. توسعه اینترنت به عنوان یک بستر جدید برای فعالیتهای اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و ارتباطی، در حال به وجود آوردن مهمترین و عمیق‌ترین تغییرات در زندگی بشر می‌باشد. جهانی شدن^۱ یکی از نتایج توسعه ارتباطات در اوایل قرن بیستم و آغاز قرن بیست و یکم است که به ویژه در اقتصاد، فرهنگ و سیاست تحولات زیادی را به بوجود آورده و یا در حال به وجود آوردن است. اکنون بیشتر انسانها تقریباً در همه کشورها می‌توانند با یکدیگر ارتباط نزدیک و فارغ از مرزهای جغرافیایی، زبانی، زمانی و اعتقادی داشته باشند و به تبادل اندیشه و اطلاعات بپردازند. جهانی شدن که خود در اثر پیشرفت ارتباطات و فناوری جدید پدیدار شده و در حال توسعه است، اکنون در حال تغییر ابعاد مختلف زندگی انسان به ویژه در حوزه تبادل اطلاعات می‌باشد. حرفه کتابداری و اطلاع‌رسانی نیز بی‌تأثیر از این فرایند نبوده و

شاهد تحولات بسیار است.

پیدایش شرایط جدید برای کتابداران، اطلاع‌رسانان و مواکز اطلاع‌رسانی

همانگونه که در مقاله ارائه شده به چهارمین همایش کتابداران سازمان برنامه و بودجه (همدان، ۱۳۷۷) به تفصیل مطرح شد، کتابداران و کتابخانه‌ها با شرایط جدیدی که ناشی از توسعه فناوری است روبرو شده‌اند. این شرایط که به طور مستقیم یا غیرمستقیم بر کارکردهای آنان تأثیر می‌گذارد عبارتند از:

۱. افزایش فوق‌العاده زیاد منابع چاپی و الکترونیکی که با اصطلاحی چون «انفجار اطلاعات» از آن یاد می‌شود. رشد خارق‌العاده منابع الکترونیکی در وب؛ برای مثال، اکنون موتور جستجوی Google بیش از دو میلیارد و صد میلیون صفحه اینترنتی را نمایه‌سازی کرده است. این رشد فزاینده موجب دشواری بزرگ در شناسایی منابع سودمند، سازماندهی آنها و اشاعه اطلاعات شده است.
۲. گسترش شبکه‌های ملی و بین‌المللی به ویژه شبکه اینترنت که بستر ارتباطی همه شبکه‌ها و دسترسی به آنها است. این امر موجب صرف هزینه‌هایی جهت ارتباط با شبکه‌ها، خرید و نصب، و نیز پشتیبانی و ارتقاء دستگاهها و تجهیزات می‌شود.
۳. گسترش دسترسی مستقیم و بدون واسطه کاربران به منابع اطلاعاتی در شکل‌های مختلف، به ویژه در شکل الکترونیکی. با این وضعیت، کتابداران کمتر با مراجعان حضوری ارتباط خواهند داشت و در نتیجه به تدریج شناخت خود را نسبت به کاربران و نیازمندان اطلاعات از دست خواهند داد.
۴. گسترش تعداد و تنوع نظامهای ذخیره و بازیابی اطلاعات. این امر کارشناسایی و ارزیابی نظامهای بهتر و مناسب‌تر را برای کتابداران دشوار ساخته است.
۵. بالا رفتن سطح انتظارات کاربران از کتابخانه‌ها و نظامهای اطلاعاتی. بدیهی است با بالا رفتن سطح انتظارات، در مجموع، مسئولیت بیشتری بردوش کتابداران در

برنامه‌ریزی، ایجاد نظام‌های کارآمدتر و ارائه خدمات بهتر می‌گذارد.

مشکلات کاربران در دسترسی به اطلاعات سودمند و مرتبط

در عین حال و با وجود این گسترش‌ها، شواهد موجود، چه به لحاظ تجربه و چه در متون کتابداری و اطلاع‌رسانی، نشان می‌دهد که کاربران با مشکلات اساسی در دسترسی به اطلاعات سودمند مواجه هستند. در بیشتر متونی که به مسئله دسترسی پرداخته‌اند اینگونه مطرح شده است که، اگرچه دسترسی مستقیم و بدون واسطه کاربران به منابع اطلاعاتی افزایش یافته و آنها از طریق شبکه‌ها به ویژه اینترنت و از راه دور قادرند به منابع دست‌یابند، اما این افزایش دسترسی به معنای رسیدن به اطلاعات سودمند و مرتبط نیست. به طور کلی، برخی از مشکلات دسترسی عبارت است از:

۱. دشواری در شناسایی مراکز و نظام‌های اطلاع‌رسانی بهتر که اطلاعات مورد نیاز کاربران را در بردارند. اکنون میلیون‌ها سایت در اینترنت و صدها نظام و پایگاه اطلاعاتی در دسترس کاربران است و آنها شناخت کمی از محتوا و کیفیت کار آن نظام‌ها و یا سایتها دارند.

۲. دشواری در کار پایگاه‌ها و یا نظام‌های اطلاع‌رسانی از نظر جستجو و بازیابی که نهایتاً موجب عدم دسترسی به اطلاعات و سلب اعتماد کاربران نسبت به نظام‌های اطلاع‌رسانی می‌شود.

۳. دشواری در شناسایی اطلاعات سودمند و مرتبط از میان هزاران منبع و یا صدها هزار سایت اینترنتی. این امر به ضعیف شدن مطالعات و تحقیقات و نیز عدم اعتبار نتایج پژوهش‌ها می‌انجامد.

۴. دشواری در استفاده از اطلاعات در ارتباط با نیازهای خاص. این امر نیز پیامدهایی شبیه به پیامد مورد قبلی (بند ۳) در برخواهد داشت. در مجموع می‌توان چنین نتیجه گرفت که با افزایش حجم اطلاعات، تنوع در

منابع اطلاعاتی و ازدیاد نظامها و پایگاههای اطلاع‌رسانی، کاربران با مشکل اساسی شناسایی اطلاعات سودمند و کاربردی مواجه شده‌اند. این امر به نوبه خود موجب تلف شدن وقت آنها و کندی فعالیتهای پژوهشی و آموزشی به ویژه در سازمانها و محیط‌های تخصصی مثل وزارتخانه‌ها، دانشگاهها و مراکز پژوهشی می‌شود. از نگاه دیگر، عدم دسترسی به اطلاعات سودمند و کاربردی موجب تلف شدن سرمایه‌های فکری شده و یک زیان ملی به حساب می‌آید. به عبارتی، مشکل اصلی کاربران در دسترسی به اطلاعات زیاد نیست، بلکه در دسترسی به دانش، یا اطلاعات منسجم، پالایش شده و سودمند می‌باشد. در عین حال در جوامع پویا، همواره تلاش می‌شود که مشکلات موجود بر سر راه فعالیتهای آموزشی و پژوهشی و دستیابی به اطلاعات از راههای مختلف مرتفع شود. در این میان، کتابداران و اطلاع‌رسانان که از پویاترین اقشار جامعه به شمار می‌روند و همواره در تلاش برای فراهم‌آوری دسترسی مؤثر به اطلاعات هستند، نقش مهمی در رفع چنین مشکلاتی دارند. به همین دلیل، آنها به موازات شکل گرفتن و پدیدار شدن شرایط جدید در محیط اطلاعاتی، به بازنگری در کارکردهای خود پرداخته‌اند تا، به جای اطلاعات غیرسودمند، دانش را در دسترس کاربران قرار دهند.

رویکردی نو به کارکردهای کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی

اگرچه کتابداران همواره و به موازات پدیدار شدن شرایط جدید به بازنگری در کارکردهای کتابخانه پرداخته و این واحدها را براساس نیازهای روز سازماندهی مجدد کرده‌اند، اما شرایط کنونی جهان و تحولات عمده در محیط اطلاعاتی، بازنگری با یک رویکرد تازه را طلب می‌کند. این رویکرد باید بتواند بر مشکل اصلی محیط اطلاعاتی کنونی، یعنی مشکل دسترسی به دانش غلبه کند. به عبارت دیگر، کتابداران، که اکنون لازم است در نقش دانشورزان عمل کنند، باید هریک از کارکردهای اصلی حرفه خود، یعنی گزینش و فراهم‌آوری، سازماندهی، و اشاعه اطلاعات را به گونه‌ای متحول سازند

که نهایتاً به جای در دسترس گذاردن حجم زیادی از اطلاعات کم ربط یا نامربوط، دانش را در اختیار کاربران قرار دهند. هدف آنها باید جلوگیری از اتلاف وقت کاربران و پالایش اطلاعات قابل دسترس باشد به شکلی که نیازمندان بتوانند سریعتر به اطلاعات سودمند، پالایش شده و اساسی دسترسی یابند و به آسانی از آن در یک بافت معنادار، یعنی فعالیتهای پژوهشی، آموزشی و حرفه‌ای خود استفاده کنند.

آنچه در ذیل می‌آید چارچوب بازنگری را باتوجه به رویکرد جدید یعنی نگاه دانش مدار به کارکردهای کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی ارائه می‌دهد. بدیهی است در این رویکرد، ما در آغاز راه هستیم و در برابر خود عرصه گسترده و افق نوینی را برای تجدید حیات حرفه کتابداری در ارتباط با نقش آن در پیشبرد جامعه جهانی پیش رو داریم.

- دانش چیست و تفاوت آن با داده و اطلاعات کدام است؟

در بسیاری از موارد، افراد تفاوت میان داده، اطلاعات و دانش را نمی‌دانند. این مسئله حتی در برخی از متخصصان از جمله کتابداران نیز مشاهده می‌شود.

- الگوی فرایند تولید دانش

برای درک تفاوت میان داده، اطلاعات و دانش و همچنین تشخیص جایگاه آنها در فرایند تفکر، لازم است به نمودار یا الگویی که به همین منظور تدوین شده است توجه نمود.

جوهر حرکت و حیات موجودات و هرگونه عمل و عکس‌العمل براساس وجود، ترکیب، تولید و تبادل کوچکترین واحد اطلاعاتی که در علوم رایانه به آن بیت و بایت گفته می‌شود شکل می‌گیرد. این واحدها به صورت غریزی در همه موجودات زنده وجود دارد، اما تنها موجودات برتر می‌توانند سطح ترکیب و تولید داده را بر اساس آن افزایش دهند. تنها انسانها هستند که قادر به تبادل داده میان خود و انتقال پیام یا اطلاع به نسلهای بعدی می‌باشند. به دلیل افزایش فعالیت‌های بشری در زمینه‌های مختلف، حجم تولید داده و به تبع آن حجم تولید اطلاع روز به روز بیشتر می‌شود.

داده به هر نوع عنصری اطلاق می‌شود که قابلیت ترکیب داشته و موجب تولید اطلاع با هدف و کاربرد خاصی شود. به عبارت دیگر، اطلاع از مجموعه‌ای از داده‌ها تشکیل می‌شود که معنا یا پیام خاصی را انتقال دهد و از آن بتوان در یک زمینه خاص استفاده کرد. می‌توان نتیجه گرفت که تا زمانی که از داده‌ها استفاده نشود و پیامی منتقل

نشود، داده در همان مرحله داده باقی می‌ماند. برای مثال، وجود آمار و ارقام مربوط به مراجعان کتابخانه تا زمانی که از آنها به منظور تهیه مثلاً گزارشها و تفسیر آنها برای بهبود خدمات استفاده نشود، داده‌های خام به حساب می‌آید. اما زمانی که این داده‌ها، در هر شکل و به هر منظوری، مورد استفاده قرار گرفت، در واقع تبدیل به اطلاع شده است.

اکنون حجم تولید داده و اطلاع در جهان به موازات افزایش جمعیت و افزایش فعالیت‌های بشری بسیار زیاد شده است. این امر، نه تنها مشکلات اساسی در ذخیره و سازماندهی اطلاعات برای کتابداران به وجود آورده است، بلکه بازیابی و شناسایی اطلاعات سودمند و مرتبط را برای کاربران دچار اشکال عمده نموده است. برای مثال، اکنون دهها هزار مقاله، کتاب، پایان‌نامه، گزارشات و اسناد دولتی به زبانهای مختلف در زمینه مثلاً بیماری ایدز، اعتیاد، افت تحصیلی، آلودگی محیط زیست و هر موضوع دیگر وجود دارد و روز به روز بر تعداد آنها افزوده می‌شود. بدین ترتیب، مشکل اصلی برای کتابداران آن است که چگونه این حجم از اطلاعات در یک زمینه موضوعی خاص را سازماندهی (فهرست‌نویسی، رده‌بندی یا نمایه‌سازی) کنند به گونه‌ای که بتوانند تفاوت هر مدارک با سایر مدارک را از نظر ظاهری، محتوایی، سطح، رویکرد و مانند آنها نشان دهند؟ از سوی دیگر، چگونه کاربران و نیازمندان اطلاعات بتوانند آنچه را که با توجه به هدف خود در نظر دارند بازیابی کنند و تفاوت مدارک مورد نظر را با سایر مدارک موجود تشخیص دهند؟

تنها تعداد اندکی از کاربران قادرند مدارک سودمندتر و مرتبط‌تر را شناسایی و بازیابی کنند، زیرا آنها اطلاعات بیشتری نسبت به سایر کاربران درباره مدارک دارند. برای مثال، تنها برخی از کاربران می‌دانند که چه نویسندگانی در یک زمینه خاص تولیدات علمی بهتر و معتبرتری دارند، و یا می‌دانند چه مجله‌ها و کتابها و یا چه ناشرانی اطلاعات مرتبط‌تر و سودمندتری را تولید می‌کنند. حتی برخی از کاربران روشهای ویژه‌ای دارند که از طریق آنها در کمترین زمان به بهترین اطلاعات دسترسی پیدا

می‌کنند. مثلاً ابتدا مقاله‌های مروری^۱ و یا منابع مرور پیشینه پژوهشها^۲ را شناسایی و بازیابی می‌کنند و از طریق آنها پی به مقالات سودمندتر، معتبرتر و نویسندگان برتر می‌برند. به عبارت دیگر، آنها با دانش سازمان یافته در ذهن خود و با استفاده از روش‌شناسی صحیح، بهترین منابع دانش را در کوتاه‌ترین زمان و به ساده‌ترین شکل شناسایی و بازیابی می‌کنند. آنها قادرند از این دانش به خوبی در فعالیتهای خود استفاده کنند و حتی از آن برای تولید دانش بیشتر بهره‌گیری کنند. پس باید تلاش کرد تا به این امر پی برد که دانش چیست و تفاوت آن با اطلاعات کدام است. باید تلاش کرد تا آگاه شد که فرایند دانش‌مدار برای رسیدن به دانش چیست؟

دانش^۳ در لغت یعنی آگاهی و شناخت نسبت به یک موضوع، مفهوم یا پدیده^۴ خاص. دانش یعنی آن نوع از اطلاعات یا آگاهی که در یک بافت خاص و در چارچوب یک هدف خاص سازماندهی شده باشد و کار تصمیم‌گیری اثربخش و سودمند را در فرد تسهیل نموده و سرعت بخشد. به بیانی دیگر، دانش یعنی اطلاعات بسته‌بندی شده در یک الگوی ویژه به صورتی که موجب ارتقا دانسته‌ها و وضعیت ذهنی (فکری) انسان شود. بنابراین، دانش نسبت به اطلاعات از سطح ارزشی و کاربردی بالاتری برخوردار است. در اینجا بی‌مناسبت نیست که برای روشن شدن تفاوت دانش با اطلاعات مثالی ارائه شود. فراگیری معلومات عمومی و ذخیره کردن اطلاعات فراوان در ذهن، مثلاً از بر کردن اطلاعات جغرافیایی از جمله نام پایتخت کشورها، بزرگترین رودها، مرتفع‌ترین آبشارها، پرجمعیت‌ترین شهرها و کشورهای جهان و یا از بر کردن نامهای تاریخی مثل نام شاهان و یا ادبا مثل نام شاعران و نویسندگان و آثارشان بدون آنکه درباره هدف یا کاربرد آنها اندیشه شود، یعنی انبار کردن اطلاعات. این امر در نظام آموزشی برخی کشورها از جمله ایران موسوم است و دانش‌آموزان یا حتی دانشجویان چیزی جز حجم

وسیعی از معلومات عمومی را در ذهن خود ندارند. آنها معمولاً در زندگی واقعی و حرفه‌ای نمی‌توانند از آن اطلاعات استفاده بجا و بموقع کنند، زیرا آن معلومات را بدون هدف‌های کاربردی و بدون قرارداد در یک بافت معنا دار در ذهن خود ذخیره کرده‌اند. شبیه چنین کاری در برخی کتابخانه‌ها و نظامهای اطلاع‌رسانی نیز انجام می‌شود. در اینگونه کتابخانه‌ها و یا پایگاه‌ها، معمولاً حجم وسیعی از اطلاعات، بدون آنکه به موارد مصرف آن و نیز به ارتباط احتمالی آن با سایر اطلاعات توجه شود فراهم می‌گردد. یا آنکه نظامها و پایگاه‌هایی طراحی می‌شود که قادر به بازیابی اطلاعات سودمند و مرتبط نیستند. این موارد، یعنی عدم توجه به جنبه‌های دانش‌مداری گردآوری منابع اطلاعاتی و نیز سازماندهی نظامهای اطلاع‌رسانی اکنون موجب مشکلات فراوان برای کاربران و جستجوگران دانش شده است.

تبدیل اطلاعات به دانش

با پیشرفت فناوری، کاربران به ویژه آنهایی که در سطوح بالای تحصیلی و یا تخصصی هستند، انتظار دارند که کتابخانه یا نظام اطلاع‌رسانی بتواند به سهولت مناسب‌ترین و معتبرترین اطلاعات و به طور خلاصه، عصاره کلیه منابع دانش بشری را در دسترس آنان بگذارد. همچنین کاربران انتظار دارند که کتابداران بتوانند به آنها در فرایند فعالیتهای تخصصی و پژوهشی یعنی شناسایی منابع مورد بازیابی آنها، استفاده از آن منابع و نهایتاً تبدیل اطلاعات به دانش کمک کرده و این فرایند را کوتاه‌تر و سریع‌تر کنند تا آنها نیز سریع‌تر به نتایج دلخواه برسند. با این وضعیت، کتابداران و اطلاع‌رسانان با چالش بزرگی در حرفه خود روبرو هستند: آنان باید راهها و روشهای تبدیل اطلاعات به دانش را فراگیرند و یا به گونه‌ای بتوانند به پژوهشگران و کاربران در این زمینه کمک نمایند. به عبارت دیگر، کتابداران باید در جایگاه متعالی‌تری که همان دانش‌ورزی و دانش‌مداری است ایفای نقش کنند.

اینکه چگونه می شود اطلاعات را به دانش تبدیل کرد و چه راهها و روشهایی برای این کار وجود دارد خود مستلزم مطالعه، تحقیق، تجربه و تفکر بسیار است. اکنون کتابداران در آغاز این راه هستند و عرصه وسیعی را در برابر خود دارند. بدون تردید، این متخصصان دانش‌ورزی، با استفاده از چند قرن تجربه در گزینش، فراهم‌آوری، سازماندهی، و اشاعه منابع دانش و با تاکید بر خرد جمعی خواهند توانست به این هدف متعالی دست یابند. در عین حال، آنچه مهم می‌نماید این است که کتابداران بتوانند این حرکت را در آغاز راه خود در مسیر درست هدایت کنند. به نظر می‌رسد که تلاش کتابداران و یا به عبارت جدید، دانش‌ورزان، در فراهم آوردن زمینه‌های تبدیل اطلاعات به دانش می‌تواند در چهار مقوله یا کارکرد عمده این حرفه صورت پذیرد.

۱. رویکرد دانش‌مدار به گزینش و فراهم‌آوری منابع: دانش‌شناسی

این کارکرد نخستین مرحله فعالیت کتابداران در یک نظام کتابخانه‌ای یا اطلاع‌رسانی است و اهمیت فوق‌العاده زیادی در فراهم‌آوری منابع مفید و مرتبط دارد. تاکنون تلاش کتابداران بر آن بوده است که بر طبق معیارهایی خاص بهترین منابع را از میان منابع موجود گزینش کنند و به مجموعه خود بیفزایند. همچنین، آنها همواره تلاش کرده‌اند تا با وجین مجموعه و خارج کردن موارد نامربوط و زائد، مجموعه‌ای پویا فراهم آورند. در این زمینه، کتابداران دانش خود را به شکل کتاب و مقاله درباره معیارها و روشهای گزینش و فراهم‌آوری تدوین کرده و در دسترس قرار داده‌اند. کتابداران حتی معیارهای مربوط به منابع الکترونیکی و اینترنتی را نیز تدوین کرده و منتشر ساخته‌اند. در عین حال، نکته جالب و قابل توجه آنکه، کتابداران تلاش کمی در مورد شناساندن معیارهای ارزیابی و گزینش منابع دانش به مراجعان کتابخانه و خوانندگان انجام داده‌اند. به عبارت دیگر، دانش آنها در این زمینه تنها در محدوده خود کتابداران باقی مانده است و کاربران که استفاده‌کنندگان اصلی منابع هستند آگاهی و شناختی از

این دانش و معیارهای آن ندارند. اکنون با توجه به افزایش فوق‌العاده منابع چاپی و الکترونیکی به ویژه در شبکه اینترنت، لازم است این دانش در مورد معیارهای ارزیابی منابع به کاربران نیز آموزش داده شود تا آنها به سهولت بتوانند منابع مورد نظر خود را چه به صورت چاپی و چه در شکل الکترونیکی مورد ارزیابی قرار دهند. این امر یکی از راههای جلوگیری از اتلاف وقت و غرق شدن در حجم وسیعی از اطلاعات ارزیابی شده در نظامهای اطلاع‌رسانی و اینترنتی است.

همچنین، آشنایی با معیارهای ارزیابی منابع به کاربران این توانایی را خواهد داد که از میان انواع منابع اطلاعاتی، آنهایی را که محتوای دانشی بیشتری دارند و می‌توانند اطلاعات سودمند پالایش شده را در دسترس قرار دهند انتخاب کنند. برای مثال، کاربران باید بدانند که تفاوت میان یک مقاله معمولی با یک مقاله دایره‌المعارفی و یا یک مقاله مروری چیست. در این زمینه در بخش پایانی این قسمت بیشتر توضیح داده خواهد شد.

همچنین، کتابداران می‌توانند دانش خود را در مورد وجین مجموعه منابع و براساس نیم عمر اطلاعات در هر حوزه موضوعی به کاربران انتقال دهند. این انتقال دانش می‌تواند به صورت آموزشهای مستقیم و یا کاربرد آن در نظامها و پایگاههای اطلاع‌رسانی صورت گیرد. این امر کمک بزرگی به کاربران، به ویژه در کتابخانه‌های دانشگاهی و تخصصی خواهد کرد تا آنها بتوانند منابعی را که از ارزشمندی بیشتر و دانش جدیدتری برخوردارند شناسایی نمایند.

شناسایی نویسندگان و منابع هسته‌یکی دیگر از زمینه‌هایی است که به منزله یک رویکرد دانش مدار می‌تواند به کتابداران و کاربران در گزینش منابع معتبرتر و پایه که تا حد بسیار زیاد نیاز اطلاعاتی و دانشی آنها را برآورده می‌سازد کمک نماید. متأسفانه از منابع استنادی معتبر و جهانی مثل Humanities Citation Index, Social Science Citation, Science Citation Index و نسخه الکترونیکی آنها که در شبکه وب با عنوان

Web of Science شناخته می‌شود تنها تعداد اندکی از کتابخانه‌های دانشگاهی و تخصصی استفاده می‌کنند، در حالی که این منابع جزو مهمترین منابع دانش به شمار می‌آیند.

۲. رویکرد دانش مدار به سازماندهی منابع اطلاعاتی: سازمان دانش

سازماندهی دومین کارکرد اصلی کتابخانه‌ها است. کتابداران در طول تاریخ حرفه خود همواره تلاش کرده‌اند تا منابع گزینش شده را براساس یک طرح موضوعی منطقی و در عین حال کاربردی تنظیم و سازماندهی کرده و آماده استفاده کنند. با افزایش تعداد منابع و حجیم شدن مجموعه کتابخانه‌ها، طرحهای فهرست‌نویسی و رده‌بندی نیز مورد بازنگری قرار گرفته و توسعه یافته‌اند. از سوی دیگر، گسترش اینترنت و منابع الکترونیکی موجود در آن واقعیت انکارناپذیری را آشکار ساخته است که دال بر از کنترل خارج شدن سازماندهی این شبکه و منابع آن در چارچوب اصول و روشهای کتابداری است. به عبارت دیگر، اینترنت و به ویژه شبکه وب که بیشترین موارد استفاده و مراجعه را دارد، فاقد یک نظم منطقی و سازماندهی متعارف است. به قول ویلیام کتز^۱، صاحب‌نظر حوزه مرجع، اینترنت شبیه یک مغازه سمساری است که هر چیزی در آن یافت می‌شود و در عین حال فاقد نظم است.

انتقادهای زیادی در مورد سازماندهی پایگاههای اطلاع‌رسانی از جمله فهرست رایانه‌ای کتابخانه‌ها و پایگاههای اطلاعاتی در ستون کتابداری و اطلاع‌رسانی به چشم می‌خورد. بخش عمده‌ای از این انتقادهای حکایت از آن دارد که جستجو و بازیابی اطلاعات در فهرستهای رایانه‌ای و پایگاههای اطلاعاتی با ریزش کاذب، بازیافت بسیار زیاد، کم ربط یا نامربوط همراه است و کاربران عموماً به هدف خود که دسترسی به

1. William Katz

اطلاعات سودمند و مرتبط است نمی‌رسند. از دیدگاه صاحب‌نظران، شیوه سازماندهی و ارائه اطلاعات در فهرستهای رایانه‌ای شده یکی از انتقادهایی که به سازماندهی اطلاعات در فهرستهای رایانه‌ای شده است مربوط به شیوه ارائه و نمایش اطلاعات می‌باشد. به طور کلی، بیشتر فهرستهای رایانه‌ای در پاسخ به یک جستجوی خاص، اطلاعات بازیابی شده را که همان رکوردها یا به اصلاح پیشینه‌های کتاب‌شناختی ذخیره شده در فایل پایگاه می‌باشد به شیوه‌ای ساده و بدون یک ساختار مناسب با نیاز کاربر نمایش می‌دهند. به عبارت دیگر، شیوه نمایش به گونه‌ای است که تصویر روشنی از محتوای فایل، ویژگیها و محتوای رکوردها، تشابه یا تفاوت آثار بازیابی شده نسبت به یکدیگر، میزان ارتباط آثار بازیابی شده با نیاز کاربر، سطح اطلاعات بازیابی شده و اطلاعاتی از این قبیل ارائه نمی‌شود. در واقع، می‌توان نتیجه گرفت که شیوه ارائه و نمایش اطلاعات از نظر ساختاری و مفهومی بسیار ابتدایی است و دانشی را در کاربر ایجاد نمی‌کند یا بر دانش موجود وی نمی‌افزاید.

از دیدگاه برخی صاحب‌نظران، شیوه سازماندهی و ارائه اطلاعات در فهرستهای رایانه‌ای از یک مدل سطحی و خطی پیروی می‌کند. در مقایسه با شیوه ارائه اطلاعات در برخی کتاب‌شناسی‌ها و فهرست‌های چاپی (مثلاً فهرست کتابهای چاپی موزه بریتانیا یا برخی کتاب‌شناسی‌های ادبی، فلسفی یا مذهبی و یا کتاب‌شناسی‌هایی که براساس طرح رده‌بندی دیویی و کنگره تنظیم یافته‌اند) و در آنها یک نظم منطقی و معنادار برای ارائه آثار و نشان دادن جایگاه هر یک وجود دارد، فهرستهای رایانه‌ای بسیار ابتدایی عمل می‌کنند.

کتاب‌شناسی‌ها، همانگونه که از این نام بر می‌آید، با هدف شناساندن آثار به کاربر و بالابردن میزان شناخت و دانش از مجموعه منابع موجود در یک زمینه تدوین می‌شود در حالی که این هدف در فهرستهای رایانه‌ای و شیوه نمایش اطلاعات در آنها در نظر گرفته نشده است.

۳. رویکرد دانش مدار به اشاعه اطلاعات: دانش گستری

می دانیم که همه کارکردهای کتابخانه در نهایت برای اشاعه اطلاعات و خدمت رسانی به کاربران است. باز هم می دانیم که انجام کارکردهایی که در واقع پیش نیاز اشاعه اطلاعات محسوب می شود، یعنی گزینش، فراهم آوری، و سازماندهی منابع اطلاعاتی به نیروی انسانی متخصص و ماهر و نیز به هزینه و وقت قابل ملاحظه نیاز دارد. به قول دکتر هوشنگ ابرامی، هدف خدمت به کتابخانه ها و اشاعه دانش است. «مراد از دانش گستری عرضه هرگونه دانش و توانایی و اطلاعات به خواننده به هر شکل و طریق است و پیداست که این کار دامنه ای وسیع پیدا می کند و خدمات فراوانی را در بر می گیرد» (ابرامی، ۱۳۵۶: ۱۶۰). اکنون چنانچه کتابخانه تلاشی برای به ثمر رساندن این سرمایه گذاری عظیم نکند و چارچوبی کارآمد را برای توسعه خدمات و اشاعه دانش در نظر نداشته باشد، در واقع به تلف شدن بخشی از سرمایه فکری جامعه کمک کرده است.

تلاش کتابداران در طول تاریخ کتابداری همواره بر آن بوده است که با در اختیار گذاردن منابع دانش بشری به رشد دانش و در نهایت به رشد جامعه بشری کمک کنند. بدین لحاظ، کتابداران به دلیل گردآوری گنجینه ای از دانش بشری و سازماندهی آن، همچنین انتقال و اشاعه دانش، رابطه میان نسلهای بشری و تمدنهای مختلف را برقرار کرده و می کنند. این ویژگی منحصر به فردی است که تنها حرفه کتابداری و اطلاع رسانی آن را در اختیار دارد. با این تفصیل، کتابداران باید براساس یک رویکرد دانش مدار به گونه ای عمل کنند که فرایند اشاعه اطلاعات و دانش به شکل کامل و مؤثر انجام شود. آنها باید تلاش کنند که به جای اشاعه اطلاعات زیاد، سطحی، و کم ربط یا نامربوط، اطلاعات ارزشمند و یا به عبارتی، دانش را در جامعه اشاعه دهند.

اشاعه دانش مستلزم شیوه ها و راهکارهای دانش مدار از سوی کتابداران و اطلاع رسانیان می باشد. آنچه در ذیل می آید برخی از راهکارهایی است که می تواند برای

اشاعه دانش به کار گرفته شود. براساس تعریف ارائه شده در قسمتهای پیشین، دانش عبارت است از اطلاعات مفید، ارزیابی شده که براساس یک الگوی خاص بسته‌بندی شده باشد و استفاده از آن موجب ارتقای شناخت فرد و ذهنیت وی شود. کتابخانه می‌تواند براساس نیازهای بالفعل و بالقوه کاربران اقدام به تهیه انواع کتاب‌شناسی‌ها و فهرست‌های موضوعی و تخصصی کند. این کتاب‌شناسی‌ها باید از الگوی ویژه‌ای برای دسته‌بندی منابع استفاده کنند. این الگو باید بتواند منابع را در رده‌های تخصصی و یا براساس شیوه تاریخی و یا شیوه‌های منطقی دیگر در کنار هم گردآورد به صورتی که کاربر با یک مرور کلی دریابد که چه آثاری در هر رده وجود دارد و جایگاه هر اثر در میان آثار مشابه چیست. راهکار دیگر که می‌تواند بردانش کاربران در مورد منابع اطلاعاتی بیفزاید استفاده از مفهوم «رتبه‌بندی نتایج براساس میزان ربط»^۱ می‌باشد. با پیاده کردن رتبه‌بندی در پایگاهها، کتاب‌شناسی‌ها و نظامهای اطلاع‌رسانی، کاربران با معتبرترین منابع دانش در حوزه مورد نظر خود آشنا می‌شوند. به عبارت دیگر، آنچه در میان نتایج ارزیابی در رده‌های نخست نمایش داده می‌شود، منابعی است که با توجه به نیاز کاربر از اهمیت ربط بیشتری برخوردار است. در نهایت، آگاهی از منابع با اهمیت‌تر و مرتبط‌تر موجب شناخت بیشتر کاربر از دانش مربوط به یک موضوع خاص می‌شود.

انتخاب آنچه به عنوان منابع مهمتر دانش و یا به عبارتی آثار دانشمندان برتر قلمداد می‌شود و معرفی و در دسترس قرار دادن این منابع به کاربران می‌تواند در اشاعه دانش و کمک به رشد علمی و حرفه‌ای جامعه بسیار مؤثر باشد. کتابخانه با تهیه و در دسترس گذاشتن منابعی چون مجله‌های نقد و بررسی^۲، مرورهای سالانه^۳، مطالعات

1. Relevance Ranking

2. Review Journals

3. Annual Reviews

کتاب‌سنجی^۱، و استنادسنجی^۲ بر میزان آگاهی کاربران نسبت به ارزیابی و مرور یک حوزه تخصصی و نیز متدولوژی به کار رفته در آن آثار بیفزاید. اصولاً، فراگیری متدولوژی یکی از پیش نیازهای رسیدن به دانش می‌باشد.

مشاوره کتابدار با اعضای کتابخانه، به ویژه اعضای هیأت علمی، پژوهشگران، متخصصان و دانشجویان مقاطع بالاتر و آموزش آنان در مورد روش تشخیص نیازهای اطلاعاتی خود و شیوه بازیابی دانش از میان صدها منبع موجود می‌تواند به دسترسی سریع‌تر آنها به منابع معتبرتر دانش کمک کند. همچنین، آموزش کاربران در شناسایی انواع منابع اطلاعاتی و دسته‌بندی آنها (مثلاً انواع منابع مرجع ردیف اول، دوم و سوم، انواع کتابهای درسی، انواع مجله‌ها و انواع مقاله‌ها، سطح اطلاعاتی یا دانشی هر یک از آنها، و مواردی از این قبیل) برای ارتقای شناخت کاربران از جهان دانش بسیار اهمیت دارد. کتابداران و یا به عبارتی، دانش‌ورزان، باید تلاش کنند تا در چارچوب برنامه‌های مشخص به آموزش کاربران همت گمارند و به تدریج بر میزان شناخت آنها از محیط اطلاعاتی و منابع دانش بیفزایند. این امر باید به صورتی انجام شود و تداوم یابد که کاربران کتابخانه مهارت مطالعه مستقل، شناخت و کسب دانش را فراگیرند تا بتوانند فرایند رسیدن به دانش را با اتکا بر خود سریع‌تر طی کنند.

موارد دیگری همچون نمونه‌های فوق وجود دارد که کتابداران می‌توانند به منزله راهکارهای مناسب برای ایجاد زمینه‌ای لازم جهت تبدیل اطلاعات به دانش در پیش گیرند. شناسایی این راهکارها نیاز به تبادل اندیشه میان کتابداران و یافتن شیوه‌های خلاقانه در هر یک از کارکردهای کتابخانه‌ها دارد. این حرکت، بدون تردید، بخش عمده‌ای از فعالیتهای فکری کتابداران را در سالهای آینده به خود اختصاص خواهد داد زیرا بدون آن حرفه کتابداری نخواهد توانست رسالت واقعی خود را در شرایط حاضر ادا کند.

سخن پایانی

محیط نوین و شرایط تازه‌ای در تولید، توزیع، و مصرف اطلاعات ایجاد شده است. اکنون برخلاف گذشته، نیازمندان دانش از حجم زیاد، کم ربط و یا نامربوط اطلاعات راضی نبوده، بلکه آن را یک مشکل اساسی در راه دسترسی به اطلاعات مفید و مرتبط به شمار می‌آورند. کتابداران و اطلاع‌رسانان نیز با مشکلات عمده‌ای در گزینش، سازماندهی و اشاعه اطلاعات روبرو هستند. اکنون بیش از هر زمان دیگر، دو گروه کاربران و کتابداران نیاز دارند تا به جای درگیر شدن با اطلاعات زیاد، پراکنده، تکراری، کم ربط و یا نامربوط، به «دانش» بیندیشند، به عبارت دیگر، اکنون در وضعیت تازه‌ای که پیش آمده است، باید به گزینش، سازماندهی و اشاعه دانش پرداخت. دسترسی به دانش است که می‌تواند برای کاربران سودمند و اثربخش باشد.

این امر مستلزم بازنگری در کارکردهای اصلی کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی در یک چارچوب دانش‌مدار است. تمام فعالیت‌هایی که در یک کتابخانه یا مرکز اطلاع‌رسانی و در فرایند گزینش، فراهم‌آوری، سازماندهی، ذخیره و بازیابی و اشاعه اطلاعات صورت می‌گیرد باید با هدف شناسایی منابع دانش، تصفیه منابع کم ارزش و تکراری و همچنین سازماندهی آن منابع صورت گیرد به شکلی که اطلاعات مفید را براساس یک الگوی مشخص و هدفدار و به قصد ایجاد دسترسی به «دانش» ارائه دهد. بدین ترتیب، آنچه «دانش» به حساب نمی‌آید. یعنی اطلاعات غیرمفید، تکراری، کم ربط و یا نامربوط از نظام اطلاع‌رسانی حذف می‌شود یا نظام باید به گونه‌ای مدیریت و سازماندهی شود که از اطلاعات موجود و داده‌های ذخیره شده استفاده کرده، آنها را پردازش و بسته‌بندی نموده و به شیوه‌ای نمایش دهد که دانسته‌های قبلی کاربر را بهبود بخشیده و وضعیت ذهنی وی را ارتقاء دهد.

حرکت به سوی نظام‌های دانش‌مدار مستلزم بازنگری در آموزش‌های علمی و حرفه‌ای رشته کتابداری و اطلاع‌رسانی نیز می‌باشد. برای آنکه این رشته جایگاه واقعی

خود را در تبادل دانش و در فرآیند رشد معرفتی جامعه جهانی به دست آورد، باید با رویکردی دانش‌مدار به آموزشهای بنیادی خود و تربیت دانش‌ورز بپردازد. کلیه درسهای مورد تدریس باید در چارچوب معرفتی و ذهنی تازه‌ای که بتواند خلاقیت را در دانشجویان برای تبدیل اطلاعات به دانش ایجاد کند، ارائه شود. در نهایت باید گفت که: بقای مؤثر، معنادار و جهت‌دهنده حرفه کتابداری و اطلاع‌رسانی به حرکت دانش‌مدار آن وابسته است.

فهرست منابع

ابرامی، هوشنگ. شناختی از دانش‌شناسی. تهران. نشر کتابدار، ۱۳۷۹.